

РЕЦЕНЗИЯ

От: *Антоанета Димитрова Кирова, професор, дн;*
Колеж по МТМ;
Международна логистика

Относно: дисертационен труд на тема „за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, научна специалност „Световно стопанство и МИО“, УНСС

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 2628 от 26.09.2024 г. на Зам.-ректора по НИД на УНСС и Протокол № 57 от проведено първо заседание на научното жури на 30.09.2024 г.

Автор на дисертационния труд: *Екатерина Кирилова Стефанова*

Тема на дисертационния труд: **ЦЕНООБРАЗУВАНЕ НА АЕРОНАВИГАЦИОННИТЕ УСЛУГИ В ЕВРОПА**

Научен ръководител: доц. д-р Васил Петков, УНСС, катедра „МИО и бизнес“

1. Информация за дисертанта

- Докторантката *Екатерина Стефанова* е завършила средното си образование в езиково училище през 2003 г. в Английска езикова гимназия, гр. Бургас. Впоследствие е дипломирана в ОКС „Бакалавър“ по специалност „Международни отношения“ и в ОКС „Магистър“ по специалност „Международни бизнес отношения“ в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“..
- По-голямата част от натрупания от дисертантката практически опит е в ДП „РВД“, където е заемала последователно различни длъжности, свързани с нейната квалификация и нива на компетентност. Това допринася изключително за успешната работа във връзка с формулирането на темата на дисертационния труд и извършване на работата по него;

- След записването ѝ в докторската програма по „Международна икономика и политика“ се е обучавала по Методология и методика на научните изследвания; Международни икономически отношения при глобализацията; Международни отраслови пазари; Икономикс; Статистически методи и иконометрични модели в изследователската дейност; Извършване на проучвателна и изследователска работа. Докторантката притежава и Международен сертификат по управление на проекти „Certified Associate Project Management (PMI CAPM)“ по стандарта на Project Management Institute.

Дисертантката се е обучавала по докторска програма към *катедра/факултет* на УНСС по *научна специалност* съгласно Заповед на Зам.-ректора по НИД на УНСС № 759/20.03.2018 г. Обучението е осъществено в *задочна* форма през периода 2018-2022 г.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Дисертационният труд съдържа целенасочен и логически издържан прочит на съвременните проблеми на ценообразуването за ползване на въздушното пространство с два акцента - от една страна е открито спецификата при ценообразуването на услугите, а от друга са анализирани нови мерки в практиката, чрез които се цели допълнително приспособяване на равнището на обслужване към пазарните потребности, но и към интересите на въздушните превозвачи. Както става ясно, тук се представя категорията „динамично ценообразуване“ за аеронавигационно обслужване като пазарен метод на ценообразуване. Анализът започва с ретроспекция на „ценовата дискриминация“, която е едно от често срещаните явления при ценообразуването в сферата на услугите, като е обоснована алтернативата за неговото преодоляване посредством прилагането на методиката на динамичното ценообразуване, базирана единствено на интензитета на търсенето.

Дисертантката доразвива теоретичните въпроси на ценообразуването за обслужване посредством специфичните фактори, валидни за аеронавигационното обслужване. Правилно е оценена възможността за „създаване на нови концепции за справяне с неефективността и дефрагментацията на европейското небе и по-конкурентен подход при предоставянето на услугите по УВД“ посредством европейското законодателство, изразено в инициативата за Единно европейско небе. Констатирана е върнатата посока при разработването на регулаторната рамка на ниво Европейски съюз, с отчитане на проблема за ефективността и избор на подходящи мерки за нейното поддържане, при спазване на мерките за сигурност и безопасност на

въздушния транспорт. В тази връзка са разгледани основните принципи и подходи при установяването на такси за аеронавигационно обслужване, както и необходимостта от споделяне на рисковете, свързани с въздушното движение и нивата на разходите. Направен е подробен аналитичен обзор на методиката за установяване на такси за аеронавигационното обслужване в Европа (метод на пълното възстановяване на разходите и метод на установените разходи).

Същността на изследователската работа е показана в четвърта глава, в която са разработени в теоретичен и практически план два варианта на модел за прилагане на методиката на динамичното ценообразуване при определяне на таксите за аеронавигационно обслужване за нуждите на българския управител на въздушното движение ДП „РВД“. Първият модел (характеризиран като „насърчаващ“) отчита особеностите на търсенето (определен е коефициент на еластичност), честотата на извършваните полети, както и превозния капацитет на въздухоплавателните средства. Предложени са 4 коригиращи коефициенти, с оглед създаване на стимули за преминаване въздухоплавателни средства през въздушното пространство на страната ни. Вторият модел (окачествен като „наказващ“) отчита часовия диапазон на преминаване чрез съответен коригиращ коефициент. Двата варианта на модел за изчисляване на таксите показва по-висока конкурентоспособност на въздушното ни пространство, в сравнение с румънското. Показана е възможността за прилагането на моделите в реална среда, придружена с реални изчисления, след което за отправени важни изводи и препоръки относно ефективността на динамичното ценообразуване при опеределяне на аеронавигационните такси.

В заключението се формулирани ценни изводи и препоръки, констатирано е потвърдението на първата теза, отправено е и предупреждение относно необходимостта от допълнителни действия, насочени към безопасно, но и икономически устойчиво функциониране, гъвкавост и предсказуемост на европейската система за въздушен транспорт.

2.1. Количествени критерии на представения дисертационен труд

Разработката е в размер на 192 стандартни страници и съдържа увод, четири глави и заключение, използвана литература и приложения. В основния текст са включени 12 таблици, 16 фигури и диаграми и 1 карта. Списъкът с използвана литература съдържа 80 източника на български и английски език, включени са монографии, периодични издания, в т.ч. и в електронен формат. Всички те са релевантни към избраната тематика и изборът на дисертанката и научния ръководител

показва стремеж към отразяване на най-новите тенденции в сферата на въздушния транспорт. Направен е и обзор на нормативната база в областта на аеронавигационното обслужване. Като известна слабост отчитам факта, че липсва номерация на цитираните литературни източници.

С оглед предоставяне на доказателствен материал по повод извършения анализ са налични са 5 приложения, въз основа на които се потвърждават направените научни изводи. Прочитът и оценката на дисертационния труд са улеснени чрез прилагане на списък от съкращения и онагледяващите приетата методика таблици и фигури.

Извод: съгласно чл. 27(2) от ППЗРАСРБ дисертационният труд следва да се представи във вид и обем, съответстващи на специфичните изисквания на първичното звено. Дисертационният труд трябва да съдържа: заглавна страница; съдържание; увод; изложение; заключение – резюме на получените резултати; библиография. Представеният дисертационен труд като структура напълно покрива изискванията със съдържание, увод, изложение, с обширен литературен обзор, четири глави с приносите на дисертантката, заключение с изводи и препоръки. Показани са автентични информационни източници, като същевременно са посочено и ограничението на изследването единствено до държавите – членки на организацията Евроконтрол (правилно, от гледна точка на предварителното определяне на обхвата на изследователската работа).

2.2 Качествени критерии на представения дисертационен труд

Актуалност на тематиката и познаване на проблемите

Актуалността на избраната от дисертантката област на анализ и изследване е обоснована с ролята на транспортния сектор за Европейската общност. Тематиката е правилно подбрана, с оглед на предизвикателствата пред въздушния транспорт като цяло, породени от сериозния спад в обема на превозите по време на пандемията от COVID-19, довела сектора до финансов колапс и необходимостта от отчитане на изискванията на „зеления преход“.

Докторантката показва задълбочено познаване на състоянието на въздушния транспорт, изразено както чрез обхвата и дълбочината на интерпретациите на използваните източници в направения литературен обзор. Правилно са формулирани цел, обект, теза и 14 на брой изследователски задачи. Изказани са и две хипотези, на основа на изказаното твърдение относно „ключовата роля на контрола на въздушното движение като ключов фактор във веригата за създаване на стойност в сектора на въздухоплаването“, като същевременно се гарантира „безопасен, бърз и икономически ефективен поток от въздушно движение“, с което се оптимизират както

експлоатационните разходи, така и вредните емисии генерирани при осъществяването на полети. Обърнато е внимание на необходимостта от хармонизационните процедури на фона на фрагментацията на въздушното пространство на ЕС, потенциала за развитие, както и на ключовите показатели за състоянието и развитието му. Открито е ролята на ръководството на въздушното движение от гледна точка на планираните траектории и приходите, които са реализирани. Акцентирано е върху тематиката „Вътрешноевропейско небе“, като са обособени етапите на неговото създаване и начина на функциониране. Показани са основните промени, предложени в „Измененото предложение на Регламента на ЕП и на Съвета на Европа за прилагане на Единното европейско небе“ (ЕП, 2020). Показани са предизвикателствата пред устойчивото развитие на въздушния транспорт, на фона на обкръжаващата бизнес среда. Направени са правилни и важни за теорията и практиката изводи и препоръки.

Методология на изследването

Методологията за провеждане на изследването, избрана от дисертантката, е напълно адекватна на поставената цел и произтичащите от нея задачи. Предпочетени са общонаучните теоретични методи (анализ, синтез, обобщение), съчетани със сравнителен и емпирични анализ. Дълбочината на изследването проличава при прилагането на статистическите методи и осъществяване на анализ на ключови показатели, което според мен представлява важно доказателство за достигнато ниво на компетентност по отношение на генериране и обработка на данни, с цел формиране на научно-обосновани резултати.

Компетентността по избраната тематика проличава от литературния обзор, направен от докторантката, като тя се е постарала да обхване както теоретичните източници, така и тези с практико-приложен характер, които имат голямо значение за безпрепятственото осъществяване на въздушния транспорт.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

Постигнатите научни резултати от страна на докторантката с прилагане на общонаучните теоретични методи (анализ, синтез, обобщение), съчетани със сравнителен и емпирични анализ са следните:

- изследване на мястото и значението на въздушния транспорт в Европа;
- исторически преглед и детайлен анализ на инициативата ЕЕН с цел разкриване на необходимостта от нейното подобряване в контекста на променените реалности;

- открояване на основните фактори, които определят използването на конкретен метод на ценообразуване;
- формулирана е авторска дефиниция за динамично ценообразуване;

Отчитам и следните значими научно приложни резултати, чрез прилагане на статистическите методи и анализ на ключови показатели:

- критичен сравнителен анализ на традиционните и съвременни методи на ценообразуване, с оглед извеждане на ролята и приложимостта на динамичното ценообразуване за аеронавигационните услуги в съвременните условия;
- анализ на водещите регулации в сферата на определяне на таксите за аеронавигационно обслужване;
- детайлно изследване и сравнение на метода на установените разходи и метода за пълно възстановяване на разходите при определянето на таксовите единици;
- на фона на разкриване на спецификите на ценообразуването в сферата на услугите определяне на основните принципи при ценообразуването на аеронавигационни услуги;

Постигнатите научни и научно-приложни резултати, в резултат на изпълнение на част от изследователските задачи са дело на личния труд на дисертантката.

4. Оценка на практико-приложните приноси

В дисертационния труд се търси отговор на значими въпроси, които имат значение за по-нататъшното усъвършенстване на мениджмънта на въздушното движение. Намирам за значими следните постигнати практико-приложни резултати:

- анализ на ефектите от COVID-19 и геополитическата ситуация върху въздушния транспорт и аеронавигационните услуги;
- извеждане на новите възможности и предизвикателства пред дейността на АНО в Европа в съвременните условия;

Безспорно най-ценният практико-приложен принос е предложението от авторката *собствен модел за модулиране на таксите на базата на динамичното ценообразуване*, който е апробиран и е показал добри резултати.

От своя страна, приемам справката за авторските приноси, посочена в автореферата, като отчитам значимостта на приложения модел на дисертантката, основан на метода на динамичното ценообразуване, в резултат на който финансовите показатели на българския доставчик на аеронавигационно обслужване са подобрили.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Докторантката е представила 3 публикации във връзка с дисертационния труд – 2 доклада и една стати, 2 на английски и 1 на български език, които напълно покриват отделните етапи на научното изследване и формулираните изводи от него, а именно:

- Е. Стефанова, ЦЕНООБРАЗУВАНЕ НА АЕРОНАВИГАЦИОННИТЕ УСЛУГИ В ЕВРОПА (PRICING OF AIR NAVIGATION SERVICES IN EUROPE) (294-307 стр.), Сборник ЧЛЕНСТВОТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ: ШЕСТНАДЕСЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО, Том 1, UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY „International Economics and Politics” Faculty Department of „International Economic Relations and Business”, Октомври 2023 г., УНСС, Издателски комплекс– УНСС София, 2024 г.
- Е. Stefanova, ORIGIN AND EVOLUTION OF THE SINGLE EUROPEAN SKY, UNWE, “International Economics and Politics“ Faculty, Department “International Economic Relations and Business” Twentieth Scientific Conference THE MEMBERSHIP OF BULGARIA IN THE EUROPEAN UNION: FOURTEEN YEARS LATER Volume 2 (Papers presented in English language), 15 October 2021, UNWE – Sofia (p. 73-79)
- Е. Stefanova, DEVELOPMENT OF THE SINGLE EUROPEAN SKY, Journal of Economics and Public Finance ISSN 2377-1038 (Print) ISSN 2377-1046 (Online) Vol. 9, No. 4, 2023 www.scholink.org/ojs/index.php/jepf

Дисертантката е отделила полагащото се място на Единно европейско небе, неговото значение за транспортната свързаност и впоследствие въвежда в тематиката на тематиката за ценообразуването при неговото ползване за осъществяване на пътнически и товарни полети. Счита, че те в достатъчна степен отразяват както изследователската работа на докторантката, като същевременно осигуряват възможността за разпространение на получените авторски резултати от научното изследване.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът като обем и съдържание е в съответствие с изискванията, като в пълна степен отразява както целта, обекта, предмета и изследователските задачи, така и проведената изследователска работа от страна на докторантката. В детайли са показани отделните аспекти на изследването, в логическа последователност, с акцент върху ключовите показатели на предлагания модел.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

Нямам съществени забележки към представените за рецензия дисертационен труд, автореферат и публикации, свързани с тях.

Основната ми препоръка е дисертантката да продължи работата по разпространение на научните резултати, като съдейства за прилагане на динамичния метод на ценнообразуване при оказването на услуги от страна на аеронивагационното обслужване в рамките на Общността.

При защитата следва докторантката да отговори на следния въпрос:

Кои са основните предизвикателства за справяне с проблемите на ефективността при използването на Единното европейско небе и по какъв начин тяхното решаване би помогнало за повишаване на конкурентоспособността на въздушния транспорт на Общността?

8. Заключение

Представеният за защита дисертационен труд е много добре разработен, като обръща внимание на значими за въздушния транспорт проблеми, с предлагане на целесъобразни и практически осъществими решения.

С пълна убеденост ще подкрепя на докторантката *Екатерина Кирилова Стефанова* да бъде присъдена научната степен „доктор по икономика“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, научна специалност „Световно стопанство и МИО“.

11.10.2024 г., гр. София

Подпис: